

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԶԵՌԱԳԻՐՔ

Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ ՎԱՆՔԻՆ

(Շար. տես Բազմավալ էջ 167)

Գ.

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԱՄԻՐՏՈՒՎԱԹԻ*

— 0 —

Նախագրեալէն տարբերութիւն չունի այս Զեռագիրս, որ 51րդ Թուահամարն ունի: Ամիրտովաթի Օղոտ թշկոտեան և Անգիտաց Անգիտ աշխատութիւններուն միացումն է. յայտնի չէ՝ թէ ո՞վ եղած է ընդօրինակիչը և ո՞ւր տեղ գրուած է այն: Միայն առաջին էջին վրայ նշանակուած է՝

« ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԱՄԻՐՏՈՒՎԱԹԻ ՔԱՋ ԲԺՇԿԻ
« ԵՒ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻ ԱՄԱՍԻԱՏԻՈՑ ԶԱԶԳԷՍ
« ՀԱՅՈՑ. ԶՈՐ ԳՐԵԱՑ ԹԱՐԳՄԱՆԱՐԱՐ, ԵՒ
« ԾԱՂԿԵՑԱԻ ԶԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1478, ԵՒ Ի
« ԹՈՒԻՆ ՀԱՅՈՑ Զ Ի Է, Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒ-
« ԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՍԱՐԳՍԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻ-
« ԿՈՍԻ »:

Վեց տող յիշատակութիւն:

Միջակ հատոր մ'է. Մեծութիւնը 20 հր. մեղր, լայնութիւնը 10,5 հր. մեղր, իսկ թանձրութիւնը 4 հր. մեղր: Լաթաւ կազմ է՝ լաւ հանգամանքներով պահուած. գիրը նոսր է, խիստ լաւ և ընթեռնելի, և աւելի նորագոյն ժամանակի՝ իբր 18րդ դարու գրութիւն ըլլալ կ'երևի. թուղթը բարձրակեան է, գրութիւնը երկսիւն. ամբողջը կը բաղկանայ 372 էջերէ և 186 թերթէ:

* Նախորդ թիւին մէջ Մեծ. Տաթթորին յօդուածին վերնագիրը սխալմամբ եղած էր Գրի. գորի Նիսասացոյ Յղ. բնութեան մատչոյն. մինչ պիտի ըլլար Օղոտ թշկոտեան Ամիրտովաթի: Նոյնպէս ք. տողին 1295ը 1285:

Մինչև 78րդ էջը Օղոտ թշկոտեան առաջին մասն է միայն, այն ալ պակասաւոր, իսկ 79րդէն՝ կը սկսի Անգիտաց Անգիտը, որ կ'աւարտի 338րդ էջին վրայ, և մնացածները կը պարունակեն բժշկարանին բառերուն մեկնութիւնը, որ քիչ կը տարբերի Գագիկ-Հեթումի ձեռագրին մէջ գտնուած բառացուցակէն:

ԱՆԳԻՏԱՑ ԱՆԳԵՏՐ կը սկսի անմիջապէս իւր վաղածանօթ Յիշատակարանովը:

Այս Յիշատակարանէն է առնուած առաջին էջին վրայի Արձանագրութիւնը. ասկէ զատ ձեռագիրս չի պարունակեր ուրիշ ո՞ր և է յիշատակութիւն, և Ամիրտովաթին գրածն ալ կրճատուած է և ցարդ հրատարակուածներէն ալ տարբեր կերպով մէջ բերուած, թէ և թուականի կատարեալ անփոփոխութեամբ:

Ընդօրինակութիւնս որչափ լաւ և գեղեցիկ նոսրագիր՝ բայց լի է անհեթեթ սխալներով. հագիւ կընայ լիակատար օրինակներու բաղդատութեան համար օգտակարութիւն մ'ունենալ:

Ե.

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԱՄԻՐՏՈՒՎԱԹԱՑ

Սա եւս Ամիրտովաթի Անգիտաց Անգիտն է, և բնաւ տարբերութիւն չունի նախորդ ծանօթացուցածներէս:

Ս. Ղազարու ձեռագրատան 259րդն է. մեծկակ հատոր մը, որուն մեծութիւնն է՝ 30 հր. մեղր, իսկ թանձրութիւնը 3,5 հր. մեղր:

Կաշեկազմ է՝ լաւ հանգամանքներով պահուած. թուղթը բարձրակեան, գիրը նոսր լաւ ընթեռնելի. գրութիւնը երկսիւն լայն, լայն լուսանցքներով, որոնց վրայ տեղ տեղ օտար գրիչներ յաւելուածներ նշանակած են:

Ունի 513 էջ գրուած 256 թերթերով: Յայտնի չէ՝ թէ երբ ընդօրինակուած է այն: Հատորին կողքին մէջը գրուած յիշատակութիւն մը կ'ըսէ, թէ

« Զայս քաջկարան Ամիրտովկերայ աւ-
« ասքնցին վարդապետք Միայրանոքեանս
« ի կոստանդնուպոլսոյ ի վենետիկ ի վանս
« սրբոյն Դազարոս, յամի տեսան 1799
« յօգոստոսի 24 »:

Իսկ ամենավերջին էջին վրայ ալ, թէ՛

« ի բռնին ՌՄՁ մայիսի ամսոյն ժեյ,
« ես Մարքէշու քոիչկա ստի զայս միարփե-
« տերս, որ շատ պատուական է, աստուած
« բարի վայելուսն տայ »:

Ուստի՝ ՌՄՁ (այսինքն 1206 + 551)
= 1757 թուին Մատթէոս անուն բժիշկ
մը զայն ձեռք կ'անցընէ, և 1799ին ալ՝
վենետիկի վանքը, այսու կարելի է են-
թադրել, թէ գրուած է այն՝ թերեւ 1700ի
ստեղծմամբ:

Անգիտաց Անպետին լիակատար մէկ օրի-
նակն է սա, այնչափ ընտիր՝ որ մինչև
իսկ կրնայ տպագրութեան ծառայել:

Գործը կը սկսի Ամիրտովկեթի ծանօթ
Թաաւջարանով, որուն մէջ իւր աշխա-
տութեան մասին նախնական ծանօթու-
թիւններ մը տալով հանդերձ՝ կու տայ իւր
վրայ կենսագրական համառօտ տեղեկու-
թիւններ, և կը յիշատակէ իրմէն հին Հայ
բժիշկներ, որպէս՝ Մնձն Միխրար, Ահա-
րոն, Ստեփաննոս, Ճօշիկ, Սարգիս, Թակոբ,
դեղին, Սիմառոն, վանդաւ, և այլ օտար
բժիշկներ, ինչպէս յայտնած եմ Ամիր-
տովկեթի ներքոդեմքին մէջ՝:

Կը զնէ իւր աշխատութեան Յիշատա-
կարանը, ճիշդ ու ճիշդ նման նախորդ
Զեռագրին՝ զոր կը կարդանք վերև, և որ
կը գրէ անոր սկզբնաւորութեան թուա-
կանը՝ 1478:

Սակայն՝ այս Յիշատակարանին նա-
ցորդ մասը, այս Զեռագրին մէջ փոխա-
դրուած է Անգիտաց Անպետին է՛ն վերջը,
և կը սկսի՝ Ամիրտովկեթի մահուան յի-
շատակութեամբ՝ զոր ընդհանրապէս Օգոստ
քաջկարան մէջ կը կարդանք՝ այսպէս.

« Փառք ամենասուրբ Երրորդութեան Հօր
« և որդւոյ և հոգւոյն սրբոյ այժմ և միշտ
« և յափտեանս ամեն: Փոխեցաւ ի Բրիտոսոս

« Ամիրտովկեթ քոիչկն բարգմանող ցրոցս,
« ի քվին յիսն (1496), Դեկ. Ը, Օրն
« Ե. յրթ. »:

Եւ անմիջապէս յետոյ կը գտնենք Ան-
ցիտաց Անպետին աւարտման տեղեկութիւ-
նը, զոր ոտանաւոր գրած է Ամիրտովկեթ
և զոր անգամ մ'ալ գրել աւելորդ չեմ հա-
մարիր, մինչև ցարդ հրատարակածներս՝
աւելի ճշդեղութեւ համար. աւասիկ.

« Փառք քեզ տէր և արարիչ մեզ ողորմեա՛,
« Որ տուող ես մարդկան միտք և զգա-
յութիւն.

« Քո ստեղծուած են՝ յաշխարհս զինչ որ
կայ,

« Ամենայն շունչ կենդանի ի քեզ փառք
կու տայ:

« Գոհանամ զքեզ Բրիտոսոս անմահ արքայ,

« Որ տուիր ինձ ժամանակ մինչև ի սմա,

« Դ տարի գտիւ և զգիշեր աշխատեցայ,

« ի բազում օրինակաց աւարտի սա:

« Գրեցի կատարեցի զինչ բան որ կայ.

« ի բառից բժշկութեան զինչ որ գտայ.

« Աւարտեմ զսա Ե լեզուաւ ինչ որ ուսայ.

« ի Հայոց և յունաց և յարապկայ,

« ի Պարսից և ի Թուրքաց քիչ լաթինայ.

« ի Հայոց եմ արարեալ սկիզբն դորա.

« ի վերայ այբուբէնից զինչ դեղ որ կայ.

« զձե՛ն այլ կու յիշեմ վերջն դորա:

« Ես բժիշկ Ամիրտովկեթ, հայրս Եղիայ,

« Որ ծնեալ եմ ի քաղաքն Ամասիայ:

« Եւ հիմայ եմ բնակեալ ի Բիւզանդիայ.

« Որ իսկի դորա նման քաղաք չկայ,

« Որ Աթոռ է Թուրք ազգին հիմիկ որ կայ,

« Որ ասն քաղաքիս այս կոստանդիայ.

« Գծողին և շինողին ո՛վ որ կարդայ,

« Ողորմի Բրիտոսոս ո՛վ որ կասէ՝ թէ Հայր
մեղայ.

« Որ ի բանքս այլ իսկի պակաս չկայ.

« Փառք քեզ տէր, որ Հայոց թուական
սկսայ »:

1. « ՆԵՐՔԱՂԵՍԱՆ ԱՄԻՐՏՈՎԿԵԹ ԲԺԻՇԿԻՆ » Տօթթ.
վ. Թորոման, Կ. Պոլս 1921 Տ. Գ. Ճարեան:

2. ԱՆԻ էջ 18-19.

Վերջին «րևայ» բառը Անգիտաց Անպետին աւարտման թուականն է՝ այսինքն $30 + 200 + 400 + 1 + 300 = 931$ ($+ 551 = 1482$):

Ձեռագիրս բաց ի իւր ընդոծին կարևորութենէն՝ կը ներկայացնէ և այն շահեկանութիւնը, զի կ'ուսուցանէ մեզ ՄԱՏԹԵՈՍ անուն բժիշկ մը, 18րդ դարու առաջին կէսին ապրած, որ ինքն ալ ունի այս Ձեռագրին մէջ այլևայլ յաւելումներ, մասնաւորապէս Հիպոկրատէ փոխ առնուած և զլիսաւորաբար նուիրուած, հիւանդի մը ապրելու և չապրելու նշաններուն: Մատթէոս բժիշկ անծանօթ էր ցարդ. ցաւալի է սակայն որ իր մասին չկան կենսագրական տեղեկութիւններ:

Տօբթ. ՎԱՐԱՐ 8. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Վեհետիկ — Մ. Ղազար
20 Դեկտեմբեր 1922

(Շարունակելի)

ՄԱՐԱՆԻ ԶԱՆՈՐՄԱՆԱԿԱԿԱՆ ԳԱՆՈՐԸ

(Անգիտութիւն - Պարտական աստիճաններով)

I.

Ե Կ Կ Ի Խ Ո Ս Ս Ք

Պարսկաստանի նարաւային սահմանում, Սպանի նահանգից 20 ֆարսախ անու, Չարսարմաւ գաւառի բարձրաբերձ սարերի և լայնամասալ գաւտերի կրճէն, փուած են տասնչորս հալաքնակ զիւղեր, որոնց քնակները բերքների են այն մեծ զաղթականութեան՝ որ կատարեց լիւր-բը դարում, Դար-Արքաւի ձեռքով: Հարստանաւած, տանջուած և կծկաւ մի քուռն հալ զիւղայներ են դրանք, որոնք երեք դարերից վեր կենտրոնացել են պարսկական նորիզների ներքոյ և կերպի իրենց համար մի նոր կեանք և նոր պատմութիւն:

Հետաքրքրական մի պատկեր է ներկայացնում պատմական այդ ժողովրդի կեանքը իր ուրբն կենցաղով, իր պատմութեամբ և քանդակութեամբ:

Այդ կեանքը սակայն, տարաբախտաբար, մինչև օրս չէր անծանօթ է ձեռքի մեր ազգագրական պատմու-

թեան, Մեր քանաւաստներն ուսումնասիրութեան առարկայ չեն գարձել նրա կենցաղն ու սովորութիւնները, նիստ ու կացը, վարք ու բարքը, քանաւաստները և այլն, որոնք օրրատուէ մաշուում, հալում և զոհ են դնում ժամանակի կլանող ժանիքներին: Պէտք էր նրանց փրկել կորստից: Ան այդ նպատակով 1921 թւին Նոր-Ջուղայից հանապարհեթեյն զէպի Չարսարմաւ: Մեկ-նիսի Պարսկա-Հնդկաստանի թեմի առաջնորդ Սահակ Արք-եպիսկոպոս: Ավատաներ տեղե մեզ նետեալ նամակը:

Արք-Եպիսկոպոսարմ հայոց
Պարսկա - հնդկաստանի

Nº ԿԵԶ.

Նոր-Ջուղա 31 Յուլիս 1920

Արժանապատիւ Գործակալներին և Քահանայներին
Բարեպաշտ Երեցփոխ-Բէիսներին ողջոյմ և
օրհնութիւն:

Ենտ ողջունիս յայտնեմք սիրելութեանցդ, որ տեղույս Ազգ. երկսնո զարդների ուսուցիչ Պր. Արամ Երեմեանը Ձեր քարմահալ գաւառը այցելութեան է գալիս շրջազայիլու և գաւառիդ տեղագրութիւնը պատրաստելու, Ուստի սովաւ պատուիրեմք Ձեզ քոլորիդ, որ զեմքը սիրով ընդունիք և յազգելով պէտք եղած աջակցութիւնը իրամ տալ չզլանաք, որոյ վասմ ամենցունով օրհնելով, մամմ աղօթարար

զասկա - Հնդկաստանի Ռայոց առաջնորդ
Սահակ Արք - եպիս. Ավատանամ

Շրջեցիք զաւառի տասնչորս հալաքնակ զիւղերը: Դարսարմաւով ազգեցիք զիւղայների մէջ. Ժանօթութեանը նրանց կեանքի դասն հանգամանքներ, նրանց պատմութեան և քանաւաստութեան նիստ, իւր յալք ամենն արձանագրեցիք իրենց իսկական զրչեքով:

Մեր ուսումնասիրութիւնը կատարել ենք անմամբ, Մեզ ընկերակցել և աշակցել են բնիկ Չարսարմաւայի և մեր աշակերտ կարաստ Մաստրեանը և զիւղի զաղափարական քանաւաստներից Տեր-Արամ Անգրէսանը: Երկուսն էլ մեզ հետ շրջել են զիւղից զիւղ և աւել մի շարք ծանօթութիւններ:

Ժողովրդի քանաւաստութիւնը հաւաքել ենք զհեղինակներէ բերաններից, իսկ ազգագրական - պատմական տեղեկութիւններն ու ծանօթութիւնները քայլել ենք ժողովրդից, զխաւաքապէս զիւղական պաղպիկներից և մամիներից և «գաւառագիտաններից»: Մեզ աղբիւր Ժաւաքել է հաւ Սիրուք զիւղայի Սահակ Ղարսխանանը: 90 տարեկան մի ծերունի է նա, որ իր մաքրող կեանքը անց է կացրել Չարսարմաւում: Նա տեղի է խմանում, ողջ զաւառի զիւղերի, սարերի, ձորերի, ազ-